

Проф. др Петар М. Анђелковић³⁰
Универзитет у Приштини са Привременим седиштем у Косовској
Митровици, Филозофски факултет, Катедра за социологију
Андон Г. Костадиновић,
Факултет за право и безбедност "Цар Константин", Ниш

СВЕТОСАВСКА ПРОСВЕТА И ДУХ МОДЕРНИЗМА³¹

САЖЕТАК

Време глобализма и време транзиције, као нус продукта глобализма, мења и саму децу. И у дечјој свести одвијају се глобалне промене. Оне прихватају потпуно другачије, раније непознате ставове и митологеме на којима заснивају своје понашање. Потискују се национални, а промовишу глобални јунаци. Скоро сва наша деца, млађег узраста, знају за Хари Потера, а ретко која за Милоша Обилића. Све мање знају шта је аутентично српско. За њих је битно да буду у тренду, да уживају поштовање својих вршњака, да буду „кул“. Зато су као насушни хлеб потребни позитивни примери. Децу неће никакво убеђивање и прекори одвојити од жеље да буду као и други, једино прави пример, позитиван јунак, може да их упути на прави пут, а светосавска просвета (образовање–васпитање) је пут ка знању, али и врлини. Зато једино исправни педагошки пут, педагошка визија почиње питањем: Како усмерити духовно узрастање деце? Како га припремити на прави начин за сусрет са светом у коме влада аморални морализам (Љубинко Милосављевић), у коме се не исплати бити добар (Макијавели). Има ли дакле места и потребе, у данашњем свету, за светосавску просвету и који су то њени основни

³⁰ profapetar@gmail.com

³¹ Рад је резултат истраживања на пројекту III 47023 Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

принципи? Да ли светосавска просвета, која је са својим високим моралним начелима, у историји српског народа, била један од духовних фермената српске историјске самосвести, има своје место и значај и у овим временима у којима доминира дух модернизма? У раду се брани теза да светосавска просвета није ни најмања препрека укључивању савременог српског друштва у технички модерну цивилизацију, већ да, као што је од самих почетака била, један од најважнијих елемената (наравно не и једини) формирања српског културног идентитета и данас треба да буде стуб опстанка српског друштва.

Кључне речи: глобализам, модернизам, српско друштво, образовање, светосавска просвета.

Ништа није тако поучно као волети и бити вољен.
Св. Јован Златоусти

УВОД – СВЕТ У КАНЦАМА АМОРАЛНОГ МОРАЛИЗМА

Ако бисмо изабрали један појам који симболизује дух данашњег времена то би био појам „глобализације“. Маркс и Енгелс су 1848. писали о бауку социјализма који кружи светом. Данас би се говорило о новом бауку који је крајем XX века почео да кружи планетом – баук глобализације. Он изазива најразличитија реаговања готово свих значајнијих интелектуалаца. На једном полу су они који у њој виде „свитање нове зоре човечанства“ и најзад пронађени пут у овоземаљски рајски врт. На другом полу све је више оних код којих реч „глобализација“ изазива страх и који у њој виде нову апокалиптичну пошаст света. Данашња „дивља“, „орвеловска“ глобализација, која насиљем решава конфликте, која хуманизам и реторику људских права претвара у ратни сукоб и злочин, далеко је од „правичнијег и хуманијег света“. Напротив, она је последица противречног бића савременог света, а изражава се у тежњи да споји неспојиво: глобализацију демократије и глобализацију тоталитаризма, да помири непомирљиво. И стога је свет увела у аморални морализам (Љубинко Милосављевић).

У свом најпознатијем делу *Слободна трговина – мит, стварност и алтернативе*, Грејам Данкли изриче једну констатацију која верно осликава свет у коме смо се обрели: „Свет је кренуо путем једног од најдалекосежнијих експеримената у људској историји – према стварању дубоко интегрисаног „либералног“ поретка у коме ће владати слободна трговина и слободно инвестирање, у којој ће бити уплетено више нација и људи него икада до сада“ (2005, стр. 85). Томас Фридман, један од првосвештеника неолиберализма, још прецизније, иако сурово, као

сам тај поредак, објашњава његову најважнију карактеристику. Интегративни техноглобализам споре оставља за собом као дивљач убијену на ауто-путу глобалних инвестиција.

Западна цивилизација изнедрила је једну од најбаналнијих и истовремено најбруталнију тржишну идеологију – неолиберализам и пожурила кроз уста својих промотера да је прогласи крајем историје (Фукујама). Ради се о томе да је та идеологија заправо производ светске пословно-банкарско-финансијске елите, чија је управо и намера очување, ширење и јачање интереса те елите на глобалном нивоу. Немачки филозоф Јирген Хабермас констатовао је да је главна порука Вашингтонског консензуса – „trickle-down“ односно пустити да богати буду још богатији, а да ће нека мрвица већ стићи до сиромашних. „Осуђени смо на свет о којем је Енди Ворхол још 1975. године писао: Најлепша ствар у Токију је McDonald's. Најлепша ствар у Стокхолму је McDonald's. Најлепша ствар у Фиренци је McDonald's (Еко, 2007, стр. 48). Егоизам, аутономија, аутопојеза, самоизолација, мала вероватноћа приближавања – то су кључни појмови за опис модерног друштва у социолошкој теорији и у јавним и политичким дебатама. Данашњи модел цивилизације је у својој бити антидухован: „Он ставља човека на најпримитивнијем нивоу развоја његове душе, оштро сасеца личност на њену емпиријску датост, изједначава индивидуалност с егоцентричним 'ја', сугерише илузију утехе спољашњим прогресом уместо унутрашњег преображаја“ (Рогозјански, 2006, стр. 486).

Чему и(или) коме школе служе данас, а коме би требало да служе?

Образовање је подсистем социјалног система који експандира у простору и времену глобализације и од које је највећим делом стављено у функцији глобализма. Нема једног референтног и валидног концепта, једне идеје и парадигме о томе шта је школа данас, који су циљеви и реални домети образовања. Европски

концепт образовања, вођен превасходно функционалистичким и неолибералним идејама, има за циљ да хомогенизује националне образовне системе у функцији бољег и уједначенијег образовања „европске радне снаге“, а све са циљем да одговори захтевима глобалног бизниса. Савремени образовни систем заснован је на парадигми просветитељства, о томе да се трка за престиж може добити у учионици, да нас образовање, па и друштво у целини може учинити бољим. Временом овај концепт образовања заборавља хуманистичку димензију образовања и све више своди образовање на његову економско-функционалистичку димензију. Врсни познаваоци европске духовности, пре свих владика Николај и отац Јустин Ћелијски још су средином прошлог века упозоравали на сву погубност хуманистичког образовања, какво се развија и негује у Европи, посебно у њиховим државним школама. Они сматрају да европска просвета обездушје човека и механизира га. Тиме човек постаје бездушна појава међу бездушним стварима. У доба повампиреног фетишизма, човек свој свет претвара у фабрику идола, јер метанише пред стварима, живи за ствари и ради ствари и тако заљубљен у њих и сам постаје ствар. Та и таква просвета доводи до самоуништења човекове људскости и до претварања човека у хомомашину, хомофабера, хомотехникуса. Робујући стварима, заљубљен у ствари, европски човек је и сам постао ствар. Личност у њему је обесцељена и разорена, остала је само љуштура од човека из које је протеран истински људски дух.

Данашње образовање је, тврде многи умови, образовање инвалида. Оно је постало оријентисано на нарочит циљ: производњу техничких лица и, што је последица, ка стварању особа употребљивих једино као чланови групе техничара, на бази савременог критеријума корисности – особе које се уклапају у грађу и потребе техничке групе. Дакле, дете данас у овом образовном процесу све више долази до знања и информација, али губи душу. Глобализованом друштву, постиндустријском Левијатану није потребна школа за смисао и лепоту, него радионица за стварање савреног потрошача. Море информација потапа дете, не да му да

дише пуним плућима. Због телевизије и компјутера деца губе детињство. Школе заостају покушавајући да децу образују постепено, што је једини могући и исправан начин, телевизија и интернет им нуди сва знања одједном и тако их гуше информацијама које су лишене смисла. Производња и конзумирање обиља роба ствара, како тврди Ги Дебор у делу *Друштво Спектакла*, безграничну извештаченост, која има за последицу фалсификовање читавог друштвеног живота. Хипнотисан правилима тржишне економије, човек постаје и тежи ка томе да постане добар потрошач, а све мање је способан да схвати право устројство света, своје место у њему и визију света. Управо то и омогућава новим глобалним господарима света да свет експлоатишу до неизмерних граница, дух отпора је сломљен. Глобална идеологија ствара осећај инфериорности код народа и појединаца. Ако ниси успешан, сам си крив. Такође, десуверенизацијом држава и народа идеологија глобализма руши традиционалне идентитете (који су и највећа сметња потрошачкој филозофији живота коју намеће глобализам) и ствара нов *флуидни идентитет* о коме говори Баумен. Народи и људи се одричу прошлости у свету без будућности. У том смислу треба имати у виду упозорење, које је учитељица живота – историја, у више наврата потврђивала (Јапан, Немачка), да последице материјалног разарања увек је могуће лакше отклонити, али из духовног ропства готово да нема повратка.

У некадашњем образовању учитељ и ученик следили су неку вишу вредност. образовање је било конципирано према неком идеалу коме је друштво стремиле. Учитељ је ђацима предавао оно што је примао и тако се рађало предање – традиција. Указујући на значај традиције (дух предака), а позивајући се на Конфучија Бела Хамвиш каже: „Кад су питали Конфучија шта је оно што одржава народе, одговорио је: војска, хлеб и дух предака. Ако је неопходно, војске се можемо одрећи; ако је неопходно, и хлеба се можемо одрећи; духа предака се не можемо одрећи, јер је он живот сам. Без њега човек није ништа више до било која животиња“ (Хамвиш, 1999, стр. 85). У данашњем систему образовања, кога највише

креирају они који немају, нити поштују традицију, у друштву у коме се урушавају све праве вредности и креирају нове „невредности“, учитељи су добили задатак да производе ђаке. Отуда тако честа употреба појма „радионица“³² у школским реформама које нам се намећу. Француски филозоф Жак Маритен је схватио суштину образовања и лепо изразио ставом: „Образовање човека је буђење човека“. Да ли је данашње образовање буђење човека у човеку?

Уместо образовања имамо едукацију. Уместо образа и душе, које је стара добра школа брижљиво развијала, неговала и чувала сада имамо комерцијализовано образовање које ’зна за робу, услуге и цену, а не зна за част, образ и душу, односно, за све оно што би требало да је својствено образовном процесу“ (Милосављевић, 2014, стр. 156). Нова идеологија неолибералног школства, на принципу слободног тржишта, донела нам је школе–продавце образовних услуга, и ђаке–потрошаче, који лишени било каквог развијања самосталности, креативности и критичког размишљања, лако усвајају један нови систем вредности, потпуно супротан од оног вредносног система којим је светосавска просвета вековима обликовала наше школство, па је самим тим она данас остала једина сметња да се тај систем без икаквих препрека у потпуности имплементира у наш образовни систем.

У друштву „индустрије свести“ питање образовања је кључни образац успостављања дугорочне доминације са тачке гледишта моћних, као што је и питање опстанка за мале. Успостављање новог система образовања је пројектовање будућег члана заједнице и одређивање претежног карактера друштва – да ли ће неко друштво да се избори за слободу бирања пута којим ће ићи или ће постати немоћни инертни сателит неког већег друштва и употребни материјал стратешких елита великих. Сцијентизам води порицању вредности и уклањању смисла, због чега у човеку настаје

³² Данас је модерно говорити о радионицама, као да су деца физички материјал, а педагози мајстори и са својим алатом клепају и израђују готове производе.

„егзистенцијални вакум“. Компјутерско доба орјентисано искључиво на „прогресивизам“ и развој технике доводи до фрагментације човека онемогућавајући му да живи као целовита личност. Човек осваја свет, али губи душу. Највећим делом кроз историју, у свим системима и друштвеним уређењима, школи је била намењена улога „фабриковања“ подесних појединаца уклопивих у социјалну средину. Дакле, друштво је школу схватало као механизам сопственог одржавања и у том смислу је, сходно том циљу, дефинисало и њене функције. Сходно томе примарни задатак школе постављен је тако да она преко владајућег културног обрасца „укалупи“ ученика и формира његове аспирације, мотиве и амбиције. Владатући односи, који формулишу (прописују) друштвене принципе, а суштински је реч је о расподели моћи, одређују школу, финансирају је, а заузврат од ње очекују потпору. То је још средином прошлог века уочио Маршал Меклуан и то изразио на следећи начин: „Управо ту ролску улогу моћникова поверљивог чиновника – било да је тај моћник трговац, војник или политичар – васпитач све до дана данашњег игра у западном свету“ (Меклуан, 1971, стр. 152). Наравно, ова констатација никако не важи само за западна друштва. Питање које се само намеће гласи: Може ли уопште да се школа „деидеологизује“? Ноам Чомски децидирано поручује „Школе су институције за индоктринацију младих“ (Чомски, 2004, стр. 95). Са овом констатацијом се, нажалост, морамо сложити. Школе увек „служе“ једној идеологији, а како је у друштву владајућа идеологија владајуће већине, оне имају идеолошки задатак да бране ту идеологију. Дакле, јасно је да школе могу бити „деидеологизоване“ само уклањањем из образовања свих идеолошких опција, а то је готово немогуће.

У традиционалном друштву, школа је имала и образовну и васпитну функцију – радила је на превентиви социопатолошких појава у друштву. Традиционална школа је директно супротстављена захтевима савременог друштва, јер она тежи да код ученика развије самосталност, критички став и независност, а те вредности су контрадикторне захтевима неолибералног друштва,

којем је потребан поводљив, грамзив, послушан, једном речју укапљив човек. „У савременом свету доведена је у питање потреба за поседовањем знања и његовим стицањем“ (Узелац, 2011, стр. 25). Универзитети, како примећује, Џон Ралстон Сол, „су у великом степену постали служавке корпоративистичког система“ (2011, стр. 142). Савремено образовање бежи од филозофије, бежи од темељних вредности, све више пада у психологизам, лечи последице, ставља нагласак на методолошке проблеме уместо да иде ка смислу или да трага за узроцима. Савремена школа са новим педагошким методама тежи да ослобађа децу свих окова, она „брани“ ученика од деградирајуће традиције, од свих ауторитета, па и од ауторитета учитеља. Слично је са породицом. Породично васпитање губи трку са моћним механизмима владајуће идеологије. „Породично васпитање губи свој значај, а у представнике младе и најмлађе генерације, од првог дана утискују се само оне вредности, које почивају на успешности и доминацији над другима.“ (Узелац, 2011, стр. 28).

Хоризонти ученика се сужавају и све више постају једнодимензионални, „фах идиоти“ (Љубиша Митровић). Њихова судбина се унапред програмира, па се у том смислу породица, посебно домаћински дух, јавља као кочница и сметња потрошачком менталитету, који је у основи неолибералне идеологије. Уместо да има функцију освешћења човека, буђење човека у човеку, савремена школа штити ученика од трагедије спознаје. Од најхуманијег културног достигнућа, од пута узрастања, од крчења нових стаза по цени одрицања и страдања. Штитећи ученике од бола од трновитог пута, (*пут науке није присут ружама него трњем* – Маркс), савремена педагогија штити појединца од трагедије спознаје. На тај начин ученицима се брани да постану људи. На удару савременог образовања посебно ће се наћи родољубље и патриотизам. Традиционална школа је изнад свега високо ценила патриотизам, жртвовање за отаџбину, херојство, одбрану свог народа и слободе, неговање традиције темеља из којег израста дух народа, док савремена школа образује и васпитава масовног потрошача. Капитал

види и признаје само оно што жели да види и призна, а то су роба, тржиште и профит, која се преносе и на образовање. Комерцијализација образовања је најважнији феномен нашег времена. Ако је знање роба,³³ наставник је трговац, а ученик купац. Дакле, образовање се своди на пословни однос према економским рационалностима слободног тржишта, а самим тим се хумане релације у образовању уобличавају према економском интересу. Ноам Чомски је сјајном анализом разобличио сву апсурдност заблуде идеологије слободног тржишта показујући да она суштински нема никаквих додирних тачака ни са слободом, ни са слободним друштвом. „Замењује га хипотеза о друштву коју конституишу 'појединци'. Ови 'појединци' (*homo oeconomicus*) су неисторијски, идентични са онима који су наводно, с обзиром на порекло човечанства, увек поседовали исте непроменљиве квалитете (егоизам, способност за прорачун и прављење избора ради личне користи)“ (Чомски, 2004, стр. 149).

Какав је вектор нашег образовања и васпитања у временима аморалног морализма? За какав то свет дете припремити? Да ли дете – будући човек, ако га васпитавамо за врлину, како нам говори Владика Николај,³⁴ може да опстане у свету у коме доминира макијавелистички принцип³⁵ и влада аморални морализам?

Данас се школа своди на наставу, а настава значи предавање, преношење одређених вештина и способности. Дакле, наставом се код детета развијају способности и интелект. Предаје се, а још је горе то што се знање и вештине продају, што значи да су наставници трговци, да је знање роба, а да су ученици купци. Нова идеологија, у целом друштву, а самим тим и у образовању, постаје идеологија индивидуализма. Данас се деца уче индивидуалности, да је *Ја*

³³ Дејан Поповић, бивши ректор Београдског Универзитета, још 2008. Први је студентима упутио јасну поруку: „знање је роба која треба да се плати“ (Глас студената, број. 1/ 2008).

³⁴ *Нас неће спасти вештина него врлина* учи нас свети Владика Николај

³⁵ Макијавели учи да ако се налазиш у свету у коме доминира интерес не исплати се бити добар, и да циљ оправдава средство.

битније од *Ми*, губе се колективитет и саборност. Све је мање заједничких интереса, правих ауторитета, позитивних јунака и примера. Школа се нашла у ћорсокаку. Не зна одакле да црпи снагу и надахнуће. У општој конфузији система вредности, у друштву аморалног морализма пореметио се систем вредности, а самим тим и изгубио основни вектор образовања. Савремено образовање, уопште живот у савременом друштву учи децу да се међусобно такмиче, да је све утакмица, конкуренција борба за успех, *или ћу успети ја или ти*.

Најјача духовна болест дечијих душа, као последица прејаког техницизма је „замрзнутост“ њихових срца. Деца све мање имају емпатије за друге, све је мање самилости и разумевања за друге. Зато се као примарни задатак педагогије јавља то да најпре отопимо дечија срца како би у њих могли и сместити праве вредности. Међутим, највећи проблем јавља се управо у томе да су и многи образоватељи и сами заражени разним болестима савременог друштва. Имајући на уму да се реч „педагогија“ преводи са грчког као „вођење детета“, реч је о заједничком путу и ученика, али и педагога. Реч је о путу дијалога и сведочења. Дијалог између добра и зла, истине и лажи, правде и неправде, храбрости и кукавичлука, где педагог сведочи речима, али још више делом шта је добро, шта истина, правда, храброст. Деци се данас нуде разни идоли. Најчешће лажни, пред којима се они клањају као пред „златним телетом“. Задатак педагога је да мудро, психолошки и врло суптилно деци разобличава разне митове и погрешне идоле, и то не тако што ће их грдити и корити за избор који су, како због друштва или медија, већ учинили. Грдњом се ништа не постиже.

Истакнути немачки педагог Фридрих Фребел васпитача је називао баштованом, имајући на уму да баштован није сакупљач, већ узгајивач. У том смислу и педагог у својој башти (учионици – просветном храму) брижљиво осматра, својом љубављу и стрпљењем залива најчистија Божија створења („будите као деца“ – Исус). Свако дете је свој универзум („један једини сам стиже на

циљ“ – апостол Павле). Стога је примарна одговорност педагога да преузме обавезу учешћа у формирању личности сваког детета које му је поверено. Формирање личности је буђење свега доброг које је усађено у њу. Сетимо се Сократа и његове методе порађања доброг које је усађено у сваком човеку. Сваки човек у својој души крије добро, само му треба помоћи да то добро породи из себе. Тако и педагог „порађа“ добро из дечијих душа које се иманентно налазе у њима. Зло споља вреба дечије душе. Зло је најчешће привлачно, до њега се стиже лакшим путем, док се добра стиже тежим, дужим и мукотрпнијим путем.

Светосавска просвета и дух модернизма

Под светосавском просветом подразумева се, у веберовском смислу, историјски идеалнотипски образац једне врсте друштвеног делања (просвете) код Срба као православних хришћана. По угледу на Диркема који је доследно истраживао везе између религијских облика и друштвених односа, у раду настојимо да историјском анализом расветлимо однос светосавља, посебно светосавске просвете и друштвених односа српског друштва, посебно њен утицај на развој духовности код српског народа. Синтагму „дух модернизма“ као развојну категорију (јер некада што је било модерно може да пређе у традиционално, а може бити и обрнуто, да оно што је традиционално изнова постане модерно) условно можемо означити као идеолошки и нормативни образац који је у датом времену доминантан. Битно обележје модернизма у данашњим временима глобализма, садржано је у идеологији глобализма. Злоупотребљавајући позитивну тежњу за уједињењем човечанства, користећи тренутну³⁶ економску, политичку и војну супериорност, САД и водеће земље Европске уније агресивно и арогантно намећу

³⁶ Наравно, са новим миленијумом и снажним, економским, политичким, духовним опоравком Русије (обновом пре свега своје православне духовности) и Кине (на једној врсти мешавине државног социјализма и капитализма) ситуација у свету се битно мења и свет се од једнополарности креће ка вишеполарности.

западни економски (неолиберализам) и идеолошки образац остатку света. Идеолошким пројектом којим се шири нови облик колонијализма – неоколонијализам (економски, политички, културни) потиरे се идентитет тих народа и урушава њихово колективно и људско достојанство и врши десуверенизација народа (економска, политичка, културна).

Свакодневни живот данашњице захватила је социјална патологија која промовише нове „вредности“ којима потискује све наше старе идеале. Милован Митровић у сјајној збирци есеја под називом *Српско клатно* упозорава да не само да је наступио „сумрак идеала“, већ да смо суочени са потпуним етичким сломом и као људи и као народ и даје објашњење зашто је то тако „Такав тотални етички слом, ипак, не наступа тада када се сруше и демаскирају неке укорене и раширене илузије, него тек онда када се патолошке друштвене и историјске чињенице узму за норме којима се мери и према којима се управља људско индивидуално и колективно мишљење, понашање и деловање“ (2012, стр. 170), а нама се управо то данас дешава. Медијском манипулацијом, посебно *Пик транзицијом* (Антонић) врши се *псеудоморфоза* (Шпенглер) српске колективне и индивидуалне свести. „Србија је“, како алегорично примећује Милош Кнежевић, „одавно улегла у безобразно доба у коме се текуће прилике једва могу смислено образлагати а скоро никако оправдати“ (1998, стр. 186). То се посебно односи и на реформе образовања у Србији, које је запљуснуо снажан талас „либерализације образовања“. Узупозоравајући на ову почаст, која урушава српско образовање, Слободан Антонић пише: „Ова синтагма „либерализација образовања“ заправо је само идеолошки кишобран који треба да покрије један други, изузетно опасан процес – комерцијализацију образовања. То је процес којим се врши комодификација (претварање у робу) знања које се преноси на млађе нараштаје, као и меркантилизација система образовања (претварање просветних установа у тржишна, профитна, па често и трговачка предузећа)“ (2014, стр. 296).

Насупрот овом „модернистичком“ концепту образовања светосавска просвета полази од православног схватања човека и потенцирања његове потенцијалне доброте. То је уосталом сасвим исправно схватио и познати истраживач светских религија Тревор Линг, који указујући на разлике између „западног“ и источног хришћанства каже: „На западу, суштинска одлика хришћанског живота је човеково правдање вером и добрим делима, док је на истоку његово обожење („Бог је постао човек да би човек постао Бог“). С овим се повезује западнохришћанско гледање на човека које наглашава његов прародитељски грех, док Источна црква ставља нагласак на човекову потенцијалну доброту“ (Линг, 1990, стр. 341). Управо је то и основни задатак, боље рећи позив светосавске просвете – пробудити у човеку његову потенцијалну доброту и помоћи му у његовом духовном узрастању. Светосавску просветну матрицу на најбољи начин образложиће Јустин Поповић у знаменитој расправи *Светосавље као филозофија живота* где између осталог пише: „Божанско величанство и божанска неприкосновеност човечије личности јесте најскупоценија истина у нашем човечанском свету. Стога је сваки човек наш брат, наш бесмртни брат, јер сваки човек има лик Божији у души својој...Зато, кад год сретнеш човека, реци себи: гле мали бог у благу! Гле, мој мили, мој бесмртни и вечни сабрат!“ (Поповић, 1993, стр. 2). Запитајмо се да ли би данас било толико вршњачког насиља, породичног насиља, криминала и проституције, ако бисмо тако васпитавали децу? Јасан пут ка том циљу дао нам је и сам Господ у поруци „мрзећи на зло држите се добра“ (Рим. 12,9). Дакле, јасан је задатак светосавске просвете: помоћи деци да стекну навике да се клоне зла, а да чине добро.

Традиција је као огледало душе једног народа онда када деца искрено урањају у њу, јер она је сама психологија народна, сам живот народни који траје. У њој је све путем примера речено, и шта је храброст, јунаштво, жртва за отаџбину, права љубав, правда и праведно, истина и истинито, а шта је издаја, неправда, лаж? Све се налази у души, душа све зна, само је топлином која из нас зрачи

треба отоплити и личним примером показати прави пут. Јер, као и знање, и васпитање је путовање, заједничко путовање ка врлини. Какви смо ми образоватељи и васпитачи, једном речју педагози, таква ће нам бити и деца. Какви смо ми у разним ситницама, од облачења, понашања, добри или лоши, таква ће нам бити и деца, јер децу не можемо обманути. Непогрешиво, дечија душа, која је још чиста (зато је и Исус говорио будимо као деца), осећа ко је добар, а ко лош, ко је искрен, а ко не. Ту чисту, невину дечију душу можемо својим примером кварити (заједно са другим факторима у друштву) или јој расветљавати пут ка добру и врлини.

Васпитање је пут ка врлини, а не пуњење дететове главе цитатима, формулама и фразама. Деца данас рано долазе до мора информација, различитих врста знања, али све мање имају мудрости. Све теже, у мору информација, могу да разликују оно што је вредно, а шта не. Информације их гуще и даве. Деца, али и сви млади данас су „научници“, али су све више изгубљени у овом свету без принципа без вредности и без морала. Зато треба показивати, мање поучавати, а више показивати својим животом. У том показивању и ми сами можемо и треба да откривамо своју неутемељеност и своју недоследност. Образовање има, а то се данас неретко заборавља, поред информационе и емоционалну димензију. Та емоционална димензија данас највише недостаје у образовном процесу. Децу учимо и пружамо им разне информације које су им и онако у највећој мери доступне путем интернета. Деца су све више загледана у телефоне и компјутере, а све мање међусобно комуницирају, те се као последица јављају отуђеност и асоцијалност, једном речју усамљеност душа, што и јесте најчешће главни узрок разних порока у које млади улазе.

Најважнији задатак образоватеља – васпитача је учити децу добру и храбрости, како би остали у добру. Дакле, обликовати дететове способности да разазна шта је добро, а шта лоше и да живи у добру. Ослободити га од духовних окова и пробудити у дететовој души врлине поштења, храбрости, осећања дужности, брижности за

друге и отаџбину, марљивости, разумности, љубави према ближњима, природи и животу уопште. Хранити дечију душу духовном храном у складу са самим појмом васпитања који потиче од речи „*вос-питаније*“ која управо и значи исхрану, наравно, духовном храном. Зато је и васпитач дародавац живота. Речи, говор и понашање васпитача нужно утичу на начин говора и понашања код деце, посебно млађег узраста. Светосавска просвета је процес дубинског образовања и васпитања. Процес изграђивања личности односно унутрашњег система вредности који ће представљати основ за цео човеков живот јесте процес сабирања – довођења у ред. Није довољно да дете има формиране појмове добра и зла, истине и лажи, већ је циљ да развије вољни моменат који ће га водити ка томе да бира праву страну. Педагог је пратилац и посредник изграђивања и стварања хармоничног односа детета са светом. „Не старајмо се да га учинимо познатим по спољашњој учености и да му донесемо славу. Научимо дете да буде добро, нераздражљиво, незлопамтивно, спремно за добра дела, да буде човекољубиво (што је својствено Богу)“ (Свети Јован Златоусти, 2010, стр. 77).

У нашем светосавском народном сазнању, како нас је учио један од наших најзначајнијих богослова и филозофа Ава Јустин, *светлост* и *живот* су синоними, као што су *тама* и *смрт* синоними. Зато *просветитељ* мора бити Светитељ који зрачи, светли и просвећује: „Просвета је само пројекција светлости, зрачење светлости, светитељ светли, и тиме просветљује, просвешћује“ (Поповић, 1993, стр. 112). Потврду те констатације он налази и у самој етимологији српске речи *просвета* „која долази од црквенословенске речи *просвећшеније*; а свјет значи светлост, те просвета значи просветљење“ (Исто, стр. 113). То је разлог који нас наводи да у нашем језику можемо ставити знак једнакости између просвете и светлости, односно између појма просветитељ и појма светитељ. Просветитељ мора да светли и осветљује својим делом и својим примером. Он треба да осветли онима које просвећује пут живота и пут врлина. (Про)светитељ није само бледолики (*раз*)носач знања, већ првенствено путовођа и путоказ кроз историјска беспућа

и урвине свакодневнице. Он је медијатор између људи и вредности – вајар људских душа. Да би могао обрађивати друге вртове, просветитељ мора прво обрадити свој властити врт, проникнути у дубине свог властитог бића, потражити своје најбоље (христолике) могућности. Између имати и бити, просветитељ се опредељује за *бити*, квалитет преферира квантитету. (Про)светитељ није, дакле, схоластик који само преноси знања, вештине и навике, него човек који просвећује личним примером. Другим речима он сам мора најпре постати личност, да би другима био пример и узор и друге васпитавао. Лични пример у просветном раду стога је најмоћније васпитно средство. Зато евентуални кодекс етике просветних радника, треба да, као у античким школама, буде исписан на таблама, златним словима и постављен над улазним вратима сваког просветног храма. То може бити онај који је давно изрекао велики светитељ и просветитељ Григорије Богослов: „Треба најпре себе очистити, па онда друге учити чистоти; треба најпре себе учинити мудрим, па онда друге учити мудрости; треба најпре сам постати светлост, па онда друге просвећивати; треба се најпре сам приближити Богу, па онда друге приводити Њему; треба најпре сам постати светим, па онда друге освећивати“ (Према: Поповић, 1998, стр. 154).

Ка закључку – светосавска просвета у временима модернизма

Поткопавање темеља европске духовности започето ниҳилизмом XIX века, настављено је милитаризмом, фашизмом и стаљинизмом у XX веку, да би у данашње време кулминирало „аномијом“, деконструкцијом, деморализацијом и самовољом насилника „новог светског поретка“, који су погазили сва начела међународног права и „општег људског морала“ (Марковић, 2010, стр. 13). Под утицајем Доситеја, а нарочито доласком атеистичког комунистичког режима на власт, сјај светосавске просвете и у

нашем друштву, затрпан је пепелом духовне тромости, лакомислености и разним другим видовима духовних и менталних неизграђености и застрањености. Сада, када смо опет у реформама, у реформи и образовању, у нашем друштву (а и у нама самима) појављује се морални императив о потреби успостављања нове-старе есхатологије. За излазак из ових архаичних, опасних и историјских превазиђених дилема пут треба тражити у зидању нових, уз ослонац на раније високе форме схватања света, морала и вере. Кључну улогу у том процесу свакако ће имати просвета.

Да ли светосавска просвета, која је са својим високим моралним начелима у историји српског народа била један од духовних фермената српске историјске самосвести, има своје место и значај и у овим временима у којима доминира дух модернизма? Сматрамо да светосавска просвета није ни најмања препрека укључивању савременог српског друштва у технички модерну цивилизацију, већ да је, као што је од самих почетака била, један од најважнијих елемената (наравно не и једини) формирања српског културног идентитета, стуб опстанка српског друштва како у садашњим тако и у будућим временима.

Светосавска просвета је имала изузетан значај на формирање индивидуалне и групне телеологије код Срба, односно система фундаменталних вредности, вредносних оријентација, посебно мерила добра и зла, храбрости и кукавичлука, жртве за отаџбину и издаје као највеће срамоте и презира, части и поштења које се равна „ни по баби ни по стричевима, већ по правди Бога истинога“. Отуда је потпуно јасно зашто реч образовање код Срба у свом корену има реч *образ* и откуда највећи морални императив код Срба гласи: „*Све за образ, образ ни за шта*“. Светосавска просвета тежила је да у свом идеалу створи јединствен етички кодекс који повезује елементарну људскост, српско историјско јунаштво и божанску светост и на тај начин изгради српски идеал човечности који се „обликовао у међусобном оплемењивању традиционалног племенског ’чојства’, патријархалне породичне ’душевности’ и

препознатљиве православне (светосавске) 'богочовечности'" (Митровић, 2012, стр. 183).

Зашто нам је и у овим новим „модерним“ временима светосавска просвета неопходна?

Зато што нас светосавље учи и васпитава *саборности*, најпре Срба међусобно, а онда и свих других људи и народа. У временима када глобализација као цунами руши нације и народе, врши све облике десуверенизације, када нас стално заплъускује индивидуализам, учење да је *Ја* битније од *Ми*, да је индивидуално важније од колективног, идеја саборности јавља се као насушни хлеб за опстанак народа.

Светосавска просвета у својим идеалима позива на *доброту*, потенцира човекову потенцијалну доброту и тежи да развија тај потенцијал у човеку, а у овим „злим временима“ то се јавља као једини исправни пут опстанка човека.

Светосавска просвета, у духу апостола Павла и његовог сведочења, каже да Бог пре свега људе позива на *љубав* (сваки човек је наш брат), а такви позиви и такво васпитање су нам данас преко потребни. Јован Златоусти у спису *О сујети и како треба родитељи да васпитају децу*, много векова пре него што су засноване педагошке теорије, осветлио је божански карактер породичне љубави³⁷. Указујући на то да је категорија љубави прво и основно начело хришћанске породице и православне педагогије и да се функционисање православне породице остварује на водећој димензији љубави, он каже: „Љубав нас изграђује, сједињује и повезује међу собом. Она је глава, корен, извор и мати свега доброг и свих блага, источник освећења, почетак и крај врлине. Љубав све побеђује, и ништа не може тако привући као љубав. Љубав је велика наставница, она може да поправља обичаје, да исцели пороке и да

³⁷ О томе шире у раду: Алексић, С. Зечевић, С. (2015), Улога породице у филозофији православног васпитања, у зборнику, *Улога образовања и васпитања у развијању хуманитарних и интеркултуралних вредности*, Косовска Митровица: филозофски факултет, Београд: Српска академија образовања, стр. 15–30.

води ка благочешћу и добронарави“ (Свети Јован Златоуст, 2010, стр. 51).

Светосавска просвета васпитава на *самилост, солидарност и добротинство*. У вртлогу нове „јеки цивилизације“ где успех по сваку цену постаје мерило вредности, а где се свако ко материјално није богат сматра губитником (Лузер), васпитање за самилост, и саосећајност са и за друге од велике су важности. Владика Николај је упозоравао да се данас људи погрешно цене. Цене се по томе колико језика говоре, а требало би по томе у коликој мери саосећају патњу других људи. Прави пример светосавске солидарности и добротинства можемо видети код племените Српкиње Марине Адамовић, која, иако сама оболела од тешке болести мултипла склерозе, у колицима на нишким улицама сакупља помоћ за друге болесне и угрожене људе и која на питање зашто то чини одговара: „Човек је човеку Нада“ (дакле не вук како нас учи западна антропологија, већ нада³⁸). Ово је прави пример светосавског животног оптимизма који нас покреће на добра дела.

На *толеранцију*. Данас се много говори и пише о толеранцији, а ње је све мање. Светосавска просвета у развијању појма толеранције полази од основне претпоставке која гласи: „човек је недовршено и несавршено биће и зато му је потребан други човек како би себе довршио и усавршио“. Свако од нас створен је са неким недостатком, па је потребан неко други да нас допуни. Зато се у срцу и души једног човека увек нађе места за другог: у сваком од нас записан је пут до другог! Ако човек неће да заврши у зидинама властитог затвора, он мора да отвори све просторе свога бића према другим људима. Толеранција је услов напретка: други ми је потребан да бих развијао себе! Ако свако људско биће не може да живи без других људских бића, онда је логично да је толеранција последица друштвеног живота и његов услов.

³⁸ О томе шире у раду: Човек је човеку вук и(или) човек је човеку нада - парадигме западног и православног човека, у књизи Петар Анђелковић, *Ка домаћинској економији*, Косовска Митровица, Филозофски факултет, 2016.

На *смиреноумље*. Истина и знање саме по себи не воде ка мудрости. Знање служи животу, а мудрост животом влада (*Artes servient vitae, sapientia imperant*) говорио је мудри филозоф Сенека. Морамо да се запитамо да ли човеку данашњице знање (кога има све више) служи животу и да ли његовим животом мудрост влада? Није ли знање, уместо да буде барјактар слободе, братства и љубави, постало лакеј „новог поретка“, а мудрост посрнула у моралној загушљивости данашњице? Због тога су давно изречене речи светог Јована Богослова, које представљају један од циљева светосавске просвете, и данас актуелне и преко потребне: *Шта ће ми истина ако ме не доведе до смиреноумља?*

Једном речју светосавска просвета нас учи и васпитава на духовно узрастање човека. Тако схваћена светосавска просвета (*традиционална, а модерна*), која као културна основа бољег људског живота (*човечности*) као хуманије друштвене заједнице (*планетарног хуманизма* – Данило, Ж. Марковић) и умнијег људског друштва, може бити модерна и преко потребна. У овим временима у којима доминира пошаст културне унификације и где се морал претвара у неморал (*аморални морализам*) неопходни су нам и преко потребни нови (стари) вредносни оријентирани. Наравно, ове светосавске идеале треба ускладити са конкретним и дугорочним интересима младих генерација које је могуће обликовати у складу са светосавским вредностима.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алексић, С., Зечевић, С. (2015). Улога породице у филозофији православног васпитања. У: Б. Јовановић, М. Вилотијевић (прир.), *Улога образовања и васпитања у развијању хуманитарних и интеркултуралних вредности* (15–30). Косовска Митровица – Београд: Филозофски факултет – Српска академија образовања.
2. Антонић, С. (2014). Академски капиталисти против српског образовања. У: Д. Матијевић (прир.), *Колико коштају илузије – либерализација образовања у Србији*. Београд: Унија синдиката просветних радника Србије.

3. Анђелковић, П. (2016). *Ка домаћинској економији – социолошки огледи*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
4. Валери, П. (2005). *Предавања о поетици*. Београд: Каргановић.
5. Велимировић, Н. (1994). *О Богу и људима*. Ваљево: Ваљевац.
6. Данкли, Г. (2005). *Слободна трговина – мит, стварност и алтернативе*. Нови Сад: Светови.
7. Дебор, Г. (2003). *Друштво спектакла*. Београд: Алекса Голијанин.
8. Меклуан, М. (1971). *Познавање опитила – човекових продужетака*. Београд: Просвета.
9. Митровић, М. (2012). *Српско клатно – прилози за феноменологију српског друштва*. Београд: Правни факултет.
10. Еко, У. (2007). *Историја ружноће*. Београд: Плато.
11. Кнежевић, М. (1998). Безобразно доба. Цртице о парадигми и хаосу. *Дијалози*, 181–191.
12. Марковић, М. (2010). Косово и европска цивилизација. У: Д. Маликовић, У. Шуваковић (гл. и одг. ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књига 4, У. Шуваковић (ур) *"Социологија и друге друштвене науке"*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитет у Приштини, стр 7–34.
13. Меклуан, М. (1971). *Познавање опитила – човекових продужетака*. Београд: Просвета.
14. Милосављевић, Љ. (2014). *Виђења и слутње*. Ниш: Филозофски факултет.
15. Поповић, Ј. (1993), *Светосавље као филозофија живота*. Ваљево: Манастир Ћелије.
16. Поповић, Ј. (1988). *Празничне беседе*. Београд: Манастир Ћелије.
17. Свети Јован Златоуст. (2010). *О сујети и како треба родитељи да васпитају децу*. Манастир Острог: Манастир Острог.
18. Раствол, Ц. С. (2011). *Несвесна цивилизација*. Лозница: Карпос.
19. Рогозјански А. (2006). *Педагогија у огледалу савременог света*. Београд: Фине ГРАФ.

20. Флоренска Т. (2008). *Педагогија поверења*. Београд: Образ светачки.
21. Узелац, М. (2012). *Филозофија образовања I*. Вршац: Висока струковна школа за образовање васпитача.
22. Чомски, Н. (2004), *Пропаганда и јавно мњење*. Нови Сад: Рубикон.
23. Хамваш, Б. (1999). *Духовна баштина древног човечанства*. Београд: Дерета.

Petar M. Anđelković

ST. SAVA'S EDUCATION AND THE SPIRIT OF MODERNISM

SUMMARY

Education is a subsystem of the social system that expands in the space and time of globalization in which it is largely in the function of globalism. There is no single reference and valid concept, one idea and a paradigm of what school today is, what the goals and realistic achievements of education are. The European concept of education, driven primarily by functionalist and neoliberal ideas, aims to homogenize national education systems in the function of a better and more uniform education of the "European workforce" in order to respond to the demands of the global business. Time of globalism and time of transition, as a by-product of globalization, are changing the very children. In the children's awareness, the global changes are taking place. Children accept completely different, previously unknown positions and mythologies on which they base their behavior. National heroes are pushed aside and global heroes are promoted. Our children, younger children, almost all know Harry Potter and rarely few of them know Miloš Obilić. They less and less know what authentically Serbian is. For them it is important to be trendy, to enjoy the respect of their peers, to be "cool". Therefore, daily bred positive examples are necessary. Persuasion and rebuke of any kind will not convince children to give up the tendency

to be “cool” like others. Only positive examples, heroes, can guide them to the right path. An Orthodox education is the path to knowledge and virtue. Therefore, the only correct way of pedagogy, pedagogical vision starts with the question: how to focus spiritual growth of children? How to prepare them, in the right way for the World which is governed by amoral moralism, where it is not worth to be good (Machiavelli) ? Thus, is there the need and place for Orthodox education in today's World, and what are its basic principles? Does the Orthodox education, which was, with its high moral principles, in the history of Serbian nation one of the ferments of Serbian historical awareness, have place in these times where spirit of modernism dominates? In one word, St. Sava's education teaches us and educates us on the spiritual growth of a man. The so-called St. Sava's education (traditional and modern), which as a cultural basis of a better human life (humanity), as a more human social community (planetary humanism - Danilo, Ž. Marković) and a more intelligent human society, can be modern and over-necessary. In these times dominated by the monument of cultural unification which has to turn into immoral morality, we need them and we need new (old) value points. Of course, these ideals of the world should be brought into line with the concrete and long-term incarnations of young generations that can be shaped in the light of worldly values. In this paper, we defend the point of view that the Orthodox education is not at all an obstacle for modern Serbian society to be included in technically modern civilisation, but that it is, as it was from its beginnings, one of the most important (of course not the only one) elements of forming Serbian cultural identity, and a pillar of the existence of Serbian society.

Key words: globalisation, modern Serbian society, education, Orthodox education.